

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВБИВСТВО ДВОХ АБО БІЛЬШЕ ОСІБ

С.М. Фітьковський

здобувач кафедри кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Період розвитку незалежної України, становлення національної правової системи закономірно сприяв посиленню вченими уваги до правової спадщини українського народу, об'єктивному дослідженню ними різноманітних історико-правових проблем. Особливо варто наголосити на актуальності досліджень у сфері історії українського кримінального права [1, с. 50].

Зауважимо, що система кримінального законодавства формувалась протягом тривалого часу. Століттями, постійно удосконалюючись і поглиблюючись, кримінальне право досягло того стану, який спостерігаємо сьогодні [2, с. 31]. На думку О. Ф. Кістяківського: «тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди» [3, с. 10].

На наш погляд, оскільки кримінальна відповідальність за вбивство двох або більше осіб, яку ми вивчаємо, є інститутом кримінального права, тому її розгляд необхідно проводити в єдності з кримінальним законодавством України в цілому. Зазначимо також, що під час дослідження слід звернутися до дедуктивного методу вивчення кримінальної відповідальності за злочини, адже, склавши повну картину кримінальної відповідальності за вбивство взагалі, можна з'ясувати початок її запровадження за вбивство двох або більше осіб зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню історичного розвитку кримінальної відповідальності за вбивство присвячена велика кількість наукових праць таких вчених: І.Д. Беляєва, І.Й. Бойка, М.Ф. Владимирського-Буданова, М.В. Грушевського, М.Д. Іванишева, В.М. Іванова, М.І. Зубрицького, О.Р. Кейдунової, М.П. Короленка, С.В. Кудіна, Д.І. Лопашука, П.П. Михайленка, О.С. Сотула, О.І. Терлюка, І.Я. Фойніцького, А.І. Яковліва та інших, однак їх дослідження не стосувались вивчення генезису кримінальної відповідальності за вбивство двох або більше осіб.

Мета статті. Дослідити історичний розвиток кримінальної відповідальності за вбивство двох або більше осіб.

Основні результати дослідження. Заборона на вбивство була одним з перших табу в людській культурі. Багато в чому це пояснюється необхідністю продовження роду і зміцнення суспільства. Безкарність вбивства загрожувала людству винищенням, тому спочатку вбивство було засуджено і заборонено в локальних співтовариствах – родах, племенах тощо. Зі становленням більших

людських співтовариств (аж до державних об'єднань) табу на вбивство здобуло форму закону, обов'язкового для всіх його членів [4, с. 518].

Простежуючи генезис кримінального права України, слід зазначити, що свої витoki воно бере з моменту виникнення Київської держави в IX–X ст. н. е., коли з'явилися перші письмові акти, що містили кримінально-правові норми. Зрозуміло, що кримінальна відповідальність за вчинення вбивства була передбачена в перших письмових пам'ятках Київської Русі. В якості обставини, яка обтяжувала відповідальність при вбивстві, «Руська Правда» виділяла вбивство в розбої (ст. 20 Короткої Правди, ст. 7 Просторової Правди), міра покарання за яке визначалась залежно від соціального стану потерпілого.

Після татаро-монгольської навали на теренах України поступово почали діяти правові системи спочатку Литви та Польщі, а потім і Московії (Росії). У першій редакції Литовський Статут, як і «Руська Правда», встановлювала грошові стягнення на користь князя за вбивство та за інші злочини, які у Київській Русі карались кримінальним штрафом. Поступово під впливом польського та німецького права відбувалась трансформація ставлення до покарання. II і III редакції Литовського Статуту передбачали покарання у вигляді смертної кари за вбивство [5, с. 80.].

Вивчення кримінальної відповідальності за вбивство, передбаченої в Литовських Статутах, дозволяє стверджувати, що під час підготовки їх II і III редакції життя людини утвердилось як пріоритетна цінність суспільства, про що свідчить встановлення найсуворішого покарання за заподіяння смерті.

Литовська кодифікація права діяла на території України аж до приєднання останньої у 1654 р. до Московського царства. Досліджені Соборне Уложення 1649 р.; Артикул військовий Петра I 1715 р.; Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.; Звід законів Російської імперії 1832 р.; Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р.; Кримінальне уложення 1903 р. не виділяли в якості обтяжуючих вбивство обставин заподіяння смерті двом або більше особам.

Щодо радянського періоду, то слід вказати, що в КК УРСР 1922 р. і в КК УРСР 1927 р. не передбачалось вбивство двох або більше осіб як кваліфікуюча ознака, можемо лише припустити, що виділяючи серед обтяжуючих обставин вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей, законодавець ставив під особливу охорону і життя декількох осіб, посягання на яких відбулося одним суб'єктом.

При цьому варто звернути увагу, що 30 квітня 1954 р. вийшов указ Президіуму Верховної Ради СРСР «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство», відповідно до якого до осіб, які вчинили умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, застосовувалась смертна кара з метою посилення охорони життя громадян [6].

Встановивши в цьому указі смертну кару за вбивство при обтяжуючих обставинах, Президіум Верховної Ради СРСР не вказав, які саме обставини, що супроводжують умисне вбивство, дають підстави для застосування до засудженого найсуворішого виду покарання. В свою чергу, Пленум Верховного Суду СРСР в своїй постанові від 21 травня 1954 р. «Про питання, пов'язані з

проведенням Указу Президіуму Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1954 року» до таких обставин відніс вчинення вбивства з метою заволодіння майном потерпілого, хуліганські мотиви, помста у сфері службової діяльності, вбивство, пов'язане з згвалтуванням, особливо жорстокий спосіб вбивства, повторне вбивство та умисне вбивство декількох осіб [7, с. 74].

Таким чином, Пленум Верховного Суду СРСР 21 травня 1954 р. вперше за час розвитку українського кримінального законодавства визначив серед обтяжуючих вбивство обставин – вбивство двох або більше осіб, що хоча і не було передбачено в чинному на той час КК УРСР, однак, на підставі постанови Пленуму можемо констатувати – вважалось одним з найтяжчих вбивств, за вчинення якого винний заслуговував виключно смертної кари.

Великі зміни в Особливу частину кримінального права вніс КК УРСР 1960 р. від 28 грудня 1960 р., що був уведений в дію з 1 квітня 1961 р. Вперше за історію кримінального права України законодавець в п. «г» ст. 93 КК УРСР 1960 р. закріпив вбивство двох або більше осіб як обтяжуючу обставину, за вчинення якого встановлювалось покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавленням волі [8].

Після розпаду СРСР і здобуття Україною державної незалежності чимало цінностей, які десятиліттями вважались непорушними підвалинами держави та суспільства, були переглянуті й переосмислені під іншим кутом. За цих умов у нашій державі почали домінувати не соціалістична правова доктрина та наукові інтереси окремих вчених, а практичні потреби національного суспільного і правового розвитку [9, с. 91–92]. Однак від часу здобуття незалежності впродовж наступних десяти років в Україні діяло пристосоване до нових реалій кримінальне законодавство колишньої УРСР. У цей час тривала системна робота із створення проекту нового Кримінального кодексу, яку проводили провідні вчені та практики.

Так, в проекті КК України, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності авторським колективом на чолі з професором В. М. Смітійком у 1997 р., ст.150 «Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах» глави 22 «Карані діяння проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи» розділу VIII «Карані діяння проти особи, її прав, свобод і моралі» встановлювала десять обтяжуючих вбивство обставин, серед яких чомусь не було визначено вбивства двох або більше осіб [10, с. 10]. На нашу думку, саме врахувавши вказаний та інший ряд недоліків, Верховна Рада України не прийняла цей проект після розгляду в першому читанні.

У той же час, проаналізувавши проект КК, внесений на розгляд Верховної Ради України народним депутатом І.М. Пилипчуком у 1998 р., необхідно зазначити, що в ньому в розділі VIII «Карані діяння проти особи, її прав, свобод і моралі», главі 22 «Карані діяння проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи» ст. 151 встановлювала кримінальну відповідальність за умисне вбивство за обтяжувальних обставин. Зокрема, в п. «е» ч. 1 ст. 151 Проекту передбачалося, що «умисне вбивство двох або більше осіб, – карається позбавленням волі терміном від десяти до п'ятнадцяти років або смертною карою» [11]. Однак доля і цього Проекту виявилась невтішною, адже після одночасно-

го розгляду проектів Кримінального кодексу України, внесених Кабінетом Міністрів України та народним депутатом І.М. Пилипчуком, Верховна Рада України прийняла постанову «Про проекти Кримінального кодексу України» від 10.09.1998 р., де визначила, що проект, поданий Кабінетом Міністрів України, прийнятий у першому читанні, і що лише окремі положення альтернативного проекту, поданого І.М. Пилипчуком, потрібно врахувати при доопрацюванні проекту КК України перед внесенням на розгляд Верховної Ради України на друге читання [11].

Варто вказати, що в первинному вигляді проекту КК № 1029 від 12.05.1998, внесеному на розгляд Кабінетом Міністрів України, в розділі 2 «Злочини проти життя та здоров'я особи» у ст.110 «Умисне вбивство за обставин, які обтяжують відповідальність» п. 1 передбачалось умисне вбивство двох або більше осіб, за яке встановлювалось покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі [12]. Цей проект пройшов два читання у Верховній Раді України, під час яких народні депутати висловлювали свої зауваження та пропозиції до редакції кожної статті. В свою чергу, Верховна Рада України на підставі висновків Головного комітету (народних депутатів України - членів Комітету боротьби з організованою злочинністю і корупцією та Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності) про доцільність врахування тієї чи іншої пропозиції, приймала рішення про схвалення опрацьованого проекту КК України.

Цікавим для нас є той факт, що в другому читанні проекту КК № 1029 від 12.05.1998 на першій сесії третього скликання народний депутат О.І. Лісогорський вніс пропозицію про заміну у назві ст.110 «Умисне вбивство за обставин, які обтяжують відповідальність» слова «відповідальність» на слово «покарання».

Після цього, народний депутат І.Ф. Шаров висловився, що пункт 1 статті 110 варто викласти в такій редакції: «однієї або більше осіб».

Перше зауваження Головний комітет врахував, та запропонував назву статті вже під номером 115 (нумерація змінилась після опрацювання народними депутатами попередніх статей законопроекту) викласти у редакції: «Умисне вбивство за обставин, які обтяжують покарання». А пропозицію, яку вніс народний депутат І.Ф. Шаров, Головний комітет відхилив, справедливо аргументуючи це тим, що «вбивство однієї особи не є обставиною, що обтяжує» [13].

21 вересня 2000 р. Верховна Рада України схвалила у другому читанні опрацьований народними депутатами України-членами комітетів Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією та законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності проект Особливої частини КК України, та доручила Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією доопрацювати проект Особливої частини КК України з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи та внести його на розгляд Верховної Ради України на третє читання [14].

4 квітня 2001 р. Верховна Рада України розглянула доопрацьований проект Кодексу в третьому читанні, під час якого саме Президент України

запропонував: об'єднати ст.114 «Умисне вбивство» і ст.115 «Умисне вбивство за обставин, які обтяжують покарання»; частину першу об'єднаної статті викласти в такій редакції: «Вбивство, тобто умисне заподіяння смерті іншій людині, – карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років»; у частині другій об'єднаної статті відтворити текст ст.115. Перші дві пропозиції були повністю враховані Головним комітетом і статті 114 та 115 були видозмінені у одну – 115 «Умисне вбивство». Щодо третьої пропозиції необхідно вказати, що вона була врахована частково, оскільки дискусійними виявились деякі з обтяжуючих вбивство обставин, які зазнали суттєвих змін після тривалого обговорення народними депутатами.

Під час третього читання проекту КК України жодного зауваження щодо редакції «вбивство двох або більше осіб» висловлено не було.

При цьому, критиці було піддане покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі, передбачене в проекті КК України як за вбивство двох або більше осіб, так і за вбивство з іншими обтяжуючими обставинами. Тому справедливо, що народний депутат І.М. Пилипчук вніс на розгляд зміни в санкцію досліджуваної норми шляхом підняття нижньої межі покарання у виді позбавлення волі до десяти років. Ця пропозиція повністю врахована Головним комітетом і викладена у редакції проекту Особливої частини КК України [13].

Завершальним етапом створення КК України стало прийняття 5 квітня 2001 р. Верховною Радою України Постанови «Про проект Кримінального кодексу України», в якій визначено: «проект Кримінального кодексу України прийняти в цілому як Закон» [15]. Досліджуваний злочин законодавець помістив у розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» та передбачив кримінальну відповідальність за умисне вбивство двох або більше осіб в п.1 ч.2 ст.115 КК України.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що історія розвитку інституту кримінальної відповідальності за умисне вбивство двох або більше осіб, як і історія розвитку всього законодавства про кримінальну відповідальність України свідчить, що протягом багатьох віків вітчизняні кримінально-правові інститути автономно не розвивалися, а лише спільно з кримінальними інститутами інших держав (Росії, Польщі, Австрії тощо), які в той чи інший час домінували над Україною, і мали в основному пріоритетний вплив. Усе це за словами професора В. К. Грищука суттєво обмежувало можливості розробки й запровадження національного законодавства, в т.ч. кримінального [16, с. 18]. Однак, незважаючи на різні впливи ззовні та традиції, які були властиві кримінальному та іншим галузям законодавства України, все це не завадило нашій державі поступово та виважено стати часткою романо-германської правової сім'ї, інтегруватися у європейські й світові організації та структури, сприйняти загально-цивілізовані цінності [17, с. 52].

Таким чином, історичний розвиток кримінально-правового захисту життя двох або більше осіб показує, що його сучасне становище починало формуватися вже на ранніх періодах розвитку законодавства та практично склалося в КК 1960 р. У подальшому кримінальна відповідальність за вбивство двох

або більше осіб знайшла своє відображення і в новому КК України (прийнятий 5 квітня 2001 р. і набув чинності 1 вересня 2001 р.), який із змінами і доповненнями є чинним і сьогодні, в п. 1 (двох або більше осіб) ч.2 ст.115 (умисне вбивство) КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кудін С.В.* Дослідження історії вітчизняного кримінального права XI–XVIII ст. у працях А.І. Яковліва / Кудін С. В. // Вісник Академії адвокатури України. – № 1 (14), 2009. – С. 50–56.

2. *Фріс П.Л.* Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – [2-ге видання, доповнене і перероблене] / Фріс П.Л. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.

3. *Кистяковский А.Ф.* Элементарный учебник общего уголовного права / Кистяковский А. Ф. – К., 1982. – 438 с.

4. *Зубрицький М.І.* Загальна характеристика появи та розвитку законодавства про злочини проти життя / Зубрицький М.І. // Держава і право. – Вип. 53. – С. 517–526.

5. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібник / МОН України; упорядник А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

6. Об усилении уголовной ответственности за умышленное убийство: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 30 апреля 1954 года [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_30.04.1954_об_усилении_уголовной_ответственности_за_умышленное_убийство.].

7. О вопросах, связанных с проведением Указа Президиума Верховного Совета СССР от 30 апреля 1954 года; Об усилении уголовной ответственности за умышленное убийство: Постановление Пленума Верховного суда СССР от 21 мая 1954 г., УК УССР. – Юриздат, 1954 г. – С. 74–75.

8. Кримінальний кодекс УРСР, введено в дію 1 квітня 1961 року / Законом УРСР від 28 грудня 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.

9. *Тихомиров А.Д.* Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы / А. Д. Тихомиров – К. : Знання, 2005. – 334 с.

10. Кримінальний кодекс: проект / підготовлений за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності авторським колективом на чолі з професором В. М. Смітєнком ; внесений народним депутатом О.Б. Маяковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні // Іменем Закону. – 16 травня 1997. – № 20 (4946). – 16 с.

11. Про проекти Кримінального кодексу України: Постанова Верховної Ради України від 10.09.1998 № 96-XIV [Електронний ресурс]. – 1998. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=96-14>.

12. Проект Кримінального кодексу України № 1029 від 12.05.1998, внесений на розгляд Кабінетом Міністрів України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступа : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3865.

13. Порівняльна таблиця до другого читання 04.07.2000. Проект Кримінального кодексу № 1029 від 12.05.1998 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України.

Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до табл. : http://www.rada.gov.ua/osmir/tables/06_2000/TABL102.html.

14. Про проект Особливої частини Кримінального кодексу України: Постанова № 1948-III від 14.09.2000 р.: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до пост. : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1948-14>.

15. Про проект Кримінального кодексу України: Постанова 1025/П5 від 04.04.2001 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до пост. : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=10102.

16. Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України : проблеми історії і методології / Гришук В. К. – Львів : Світ, 1992. – 165 с.

17. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: Монографія / Савченко А.В. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

Фітьковський С.М. Історичний розвиток кримінальної відповідальності за вбивство двох або більше осіб

У статті розкриваються витoki та становлення кримінальної відповідальності за вбивство двох або більше осіб. Проведено дослідження письмових документів Київської Русі, Литовських Статутів, нормативних актів царської Росії, кримінальних кодексів і постанов радянського періоду, проектів Кримінального кодексу, підготовлених в незалежній Україні, та встановлено зміст та місце кримінально-правової норми «Вбивство двох або більше осіб» у чинному КК України.

Ключові слова: історія, кримінальна відповідальність, вбивство, двох або більше осіб, покарання.

Фитковский С.Н. Историческое развитие уголовной ответственности за убийство двух или более лиц

В статье раскрываются истоки и становления уголовной ответственности за убийство двух или больше лиц. Проведено исследование письменных документов Киевской Руси, Литовских Уставов, нормативных актов царской России, уголовных кодексов и постановлений советского периода, проектов Уголовного кодекса, подготовленных в независимой Украине, и установлено содержание и место уголовно-правовой нормы «Убийство двух или больше лиц» в действующем КК Украины.

Ключевые слова: история, уголовная ответственность, убийство, двух или более лиц, наказание.

Fitkovskij S.M. Historical development of criminal responsibility for murder of two or more persons

In the article speech goes about sources and development of criminal responsibility for murder of two or more persons. We researched of writing documents of Kyiv's Rus, Lithuanian Regulations, normative acts of tsar's Russia, criminal codes and decisions of soviet period, projects of the Criminal code, geared-up in independent Ukraine is conducted, and maintenance and place of criminal-legal norm «Murder of two or more persons» in CC of Ukraine today

Keywords: history, criminal responsibility, murder, two or more persons, punishments.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2014.